

KUDÜS FATİHİ
SELAHADDİN EYYÛBÎ

OTAĞ

PROF. DR.

AHMET ŞİMŞİRGİL



ÖNSÖZ

Melikşah'ın ölümü ile birlikte Büyük Selçuklu devleti, oğulları ve onlara atabeylik yapan emirleri arasında neredeyse şehir devletlerine dönüşmüş bulunuyordu. Halep, Şam, Musul her biri bir devletçik hâlinde birbirleri ile boğuşmaya başladılar. Bu dağınıklık Haçlıların bölgeye gelip rahatça yerleşmelerine imkân sağlayacaktı.

Kudüs'ün alınmasıyla (1099) neticelenen I. Haçlı Seferi'ne kontlar düzeyinde ordular katılmıştı. İslâm dünyasındaki dağınıklık öylesine işlerine yaradı ki Suriye ve Güneydoğu Anadolu'daki büyük bir bölge bir anda irili ufaklı Haçlı devletleriyle doldu. Kudüs Krallığı, Trablus Kontluğu, Antakya Prinkepsliği ve Urfa kontlukları ortaya çıktı.

Artık İslâm devletçikleri birbirleriyle mücadelesinde bu Haçlı devletleri ile de iş birliği yapar hâle geldiler. Belki de Endülüs'te yaşanan acı hadiseler Suriye içinde geçerli olacaktı.

İşte böyle bir dönemde yapılan bir iyilik ve bir vefa örneği tarihe dönüm noktası yaşatacak iki aileyi yan yana getirdi. Necmeddin Eyyûb ve kardeşi Şirkuh, Selçukluların Irak valisi Emir Mücahidüddin Bihruz'un iktâ olan Tikrit'i idare ediyorlardı. Musul atabeyi İmadüddin Zengî bir savaşta yaralı hâlde kendilerine sığındı. İki kardeş, atabeye fevkalade izzet ve ikram da bulundular. Yaralarını tedavi edip serbest bıraktılar.

Bu durum İmadüddin Zengî'nin hasmı olan Bihruz'un hiç hoşuna gitmedi. Bihruz, bir müddet sonra fırsatı geldiğinde Zengî'ye yaptıkları bu iyi muamele sebebiyle Eyyûb ve ailesini kalesinden çıkardı (1138). Tarihin cilvesi olarak, geleceğin Selahaddin Eyyûbî'si olacak Yusuf o gece doğmuştu.

Eyyûbî ailesinin başvurdukları ilk adres İmadüddin Zengî'nin merkezi Musul oldu. Vefa sahibi İmadüddin Zengî, Eyyûbî ailesinin iyilik ve yardımını unutmamıştı. Kendilerine candan bir yakınlık

gösterdi. İşte bu iki ailenin yakınlığı, tarihin gidişatını değiştirecek bir beraberlik olacaktır.

Atabey Zengî bir yıl sonra Baalbek'i alınca, Necmeddin Eyyûb'u bu şehrin idarecisi yaptı. Kardeşi Şirkûh da önde gelen kumandanlarından biri oldu.

Artık sonradan Selahaddin Eyyûbî'nin de katılacağı Eyyûbî ailesi fertleri Zengî devletinde en önemli görevlere geldiler.

İmadüddin Zengî Musul eyaletinin başına geldiği ve Zengîler devletinin temelini atıldığı 1127 yılından vefatına kadar geçen (1146) on dokuz senede bir taraftan bölgede birliğin tesisi için uğraşacak bir taraftan da Haçlılarla mücadele edecektir. O, Urfa Haçlı Kontluğu'na son vererek Kudüs'ün alınabileceğinin ilk işaret fişğini yakmış oldu.

Onun şehadeti ile ülke yeniden bir kargaşanın içine düştü. Nureddin Zengî'nin ilk sekiz yıllık dönemi o kargaşayı gidermek ve Haçlılarla mücadeleyle geçti. Mısır'ı almadan Haçlılara nihai darbeyi indiremeyeceğini ve Kudüs'e hâkim olamayacağını anlamıştı. Zengî ve Eyyûbî hanedanının birlikteliği Mısır'daki Şii-Fâtımî devletini ortadan kaldırdı. Mısır ve Yemen Zengîler devletine katıldı. Hem siyasi hem inanç birlikteliği sağlandı.

Artık hedef Kudüs idi. Nureddin Mahmud Zengî Mescid-i Aksa'nın minberini dahi hazırlatmıştı. Fakat bu nihai hedefe yönelmeden vefat etti (1174).

Dile kolay iki ailenin bir ve beraber fetih hareketleri tam 36 yıl sürmüştü. Babalarla başlayan dayanışmaya torunlar da dâhil olmuştu. Arada tek problem Mısır fethedildikten sonra yaşanmıştı. Bir kısım devlet adamları Selahaddin Eyyûbî'nin konumunu çekemeyerek Selahaddin ile Sultan Nureddin arasında fitne kazanları kaynatmaya başlamışlardı.

Böyle nazik bir dönemde Necmeddin Eyyûb yine sahne almıştı. Oğlu Selahaddin Eyyûbî'ye, "Ben ki babanım! Bu Şihabüddin de dayın. Şu gördüklerin arasında seni en çok seven bizleriz. Vallahi

eğer ben ve dayın Nureddin'i görsek onun önünde yer öperiz. Eğer kılıçla senin boynunu vurmamızı emrederse and olsun ki vururuz. Biz bu vaziyette olursak sen diğerlerinin sana ne yapacağını beklersin?" diyerek ağır sözler söyledi. Selahaddin Eyyûbî babasının bu nasihatleri üzerine gelişebilecek bir fitnenin önünü alarak Nureddin Mahmud'a bir kez daha bağlılığını arzetti.

Selahaddin Eyyûbî bağlılığı Nureddin'in oğlu Melik İsmail'e de sürdü. Ancak Nureddin'in vefatından sonra devlet adamları baş olma sevdasıyla devleti bir kez daha parçalamanın eşiğine getirdiler. Selahaddin Eyyûbî'nin böyle bir gelişmeye fırsat verme ihtimali yoktu. Zira 36 yıldır verilen mücadele hep Kudüs içindi. Şayet bir kez daha bölünme ve parçalanma başlarsa bu kez Kudüs'ü kurtarmak bir yana elde kalan topraklar da giderdi. Bunun için birliği sağlama ve Nureddin'in hayalini gerçekleştirme ideali ona düşmüştü.

Bu defa mücadeleyi Selahaddin Eyyûbî ele aldı. 1175 yılında sultanlığını ilan etti. On yıl isyanlar, Haçlılar ve bölge emirleri ile mücadele etti.

Bundan sonrası birliğin ve ittifakın gücünü göstermek olacaktı. Nitekim sultan Kudüs kralı Guy'un emrindeki bölgedeki müttefik Haçlı gücünü Hittin Savaşı'nda ağır bir bozguna uğrattı. Zaferin tarihi 4 Temmuz 1187'yi gösteriyordu. Sultan Kudüs'e girdiğinde ise (2 Ekim) sadece üç ay geçmiş bulunuyordu. Bu üç ay içinde Sur Kalesi hariç bütün sahiller ve Kudüs Haçlılardan temizlenmişti.

Mescid-i Aksa'ya Nureddin Mahmud Zengî'nin hazırlattığı minberi yerleştiren büyük sultan gözyaşlarını tutamamıştı.

Selahaddin Eyyûbî'nin bölgedeki yıldırım harekâtı neredeyse bütün Batı dünyasını harekete geçirdi. Bu defa krallar düzeyinde III. Haçlı Seferi'ni tertitlediler. Alman Fransız ve İngiliz kralları yüz binlerle ifade edilen güçlerle bir kez daha bölgeye akın ettiler.

Batı'nın böylesine büyük güçlerle bölgeye akın etmesine rağmen İslâm dünyasında büyük bir sessizlik hâkimdi. Selahaddin Eyyûbî'nin çağrılarına rağmen gerek halife nezdinden gerekse diğer İslâm ülkelerinden beklenen, yeterli destek gelmedi.

Tarih, Haçlı dünyasına karşı Selahaddin Eyyûbî'nin büyük mücadelesine kilitlenmişti. Taraflar arasında 28 Ağustos 1189'dan 1 Eylül 1192'ye kadar tam üç sene boyunca müthiş bir savaş sürdü. Akka'nın müthiş savunması, Selahaddin'in birlikleriyle verdiği amansız savaşlar, açlık kıtlık ve hastalıkla boğuşma mücadelenin çok yönlü ve dehşet verici safhaları olarak tarihe geçti.

Anlaşma yapıldığında Haçlılar korkunç kayıplarına rağmen sadece Akka'yı alabilmenin ezikliği içinde idiler. Selahaddin Eyyûbî onları sadece askerî bakımdan değil cömertliği, alicenaplığı, şefkati, merhameti hülâsa insanlığı ile de ezmişti.

Batılılar bu harikulade cengâver sultanı çeşitli nedenlerle hiç unutmadılar. Yüzlerce yıl onunla ilgili kitaplar yazdılar hem kızdılar hem övdüler hem de hakkında efsaneler ürettiler. O, Hristiyan dünyasında ismi en çok bilinen Müslüman liderlerden biri oldu. Öfkelerini de hayranlıklarını da dilden dile nesilden nesile aktardılar.

1920'de Şam Fransızların eline düştüğünde, Fransız General Henri Gouraud doğruca Sultan Selahaddin'in kabrinin başına varmış ve merhum sultanın kabrine ayağıyla birkaç defa vurduktan sonra, "Ey Saladin uyan ve gör. Bak biz geri döndük." diye bağırmıştı.

Bu kışkırtıcı ve kaba ifadeyi, Suriye ve Levant topraklarını işgal eden, Kudüs'ü alan İngiliz General Allenby'e atfedenler de olmuştur. Allenby de Selahaddin'i işaret etmek suretiyle, "Haçlı seferleri şimdi tamamlandı." demişti.

Aslında bütün bu ifadeler Selahaddin Eyyûbî'nin parlak zaferlerinin bir bütün olarak Haçlı Batı'nın zihninde bıraktığı büyük etkinin dışı vurumudur. Selahaddin tarafından uğradıkları tarihî büyük bozgunun hafızalarına nasıl kazındığının göstergesidir. Ayrıca Batı'nın barbar zihniyetinin nasıl devam ettiğini göstermektedir ki günümüze kadar da değişmeden devam etmektedir.

Zengilerin ve onların devamı olan Selahaddin Eyyûbî'nin en mühim hedefi ümmeti tek çatı altında toplamaktı. Bu siyasette olduğu kadar dini itikatta da geçerli idi. Bunun için bozuk ve sapık cereyanlara karşı hasmane bir tutum sergilediler. Onlar sadece

savaşmadılar. Bitmeyen askerî harekâtların ötesinde akıl almaz bir inşâ ve ihya medeniyetini yürüttüler. Kurmuş oldukları medreseler ve hankâhlarla ilmin yayılmasına büyük gayret sarf ettiler.

Neticede bölgede Sünnî akide tam manasıyla yerleşmiş bu sayede Müslümanlar asırlarca birlik ve beraberliğini muhafaza edebilmiştir.

Bunun farkında olan İngilizler, Osmanlıların son dönemlerinde Türkler, Araplar ve Kürtler arasında bu birlikteliği yine bozuk itikat ve inançlar ile parça parça etmeye çalışacaktır. Sultan Alparslan, Fatih ve Selahaddin Eyyûbî'nin evlatları ancak tarihini iyi bilmek ve onların yolunu takip etmek suretiyle Batılı şer odaklarının emellerine sed çekebilecektir.

İşte bu eserde İmadüddin Zengî, Nureddin Mahmud Zengî ve Kudüs Fatihi Selahaddin Eyyûbî'nin destansı hayat hikâyelerini ve mükemmel şahsiyetlerini okuyacaksınız.

Günümüz İslâm dünyasındaki bölünme parçalanma ve Haçlı dünyası karşısındaki perişanlığın çaresinin nerede olduğunu anlayacaksınız.

Elinizdeki eserde günümüze ışık tutan o kadar çok ibret vesikası var ki...

Elbette tarih, okuyana ve ders çıkarana fayda veriyor...

Prof. Dr. Ahmet Şimşirgil

Eylül 2025

GİRİŞ

HOCALIKTAN SULTANLIĞA

Selçuklularda atabeglik sistemi hem yetenekli devlet adamlarının yetişmesine hem de Orta Doğu'da pek çok devletin ortaya çıkmasına yol açacaktır. Zengîler ve onun devamı olan Eyyûbîler de bu sistemin ürünlerinden biridir.

Atabeglik sistemi nasıl doğdu?

Türklerde Selçuklulardan önce de idareci olan ailenin çocukları belli bir eğitimden geçmekte idiler. İleride devlet idaresinde yer alacak olan çocuklar bu göreve hazır olmak durumundaydılar. Zira şehzadelerin eğitimi yalnız hanedanın değil milletin geleceğini belirlerdi. Dolayısıyla şehzadelerin almış oldukları eğitim onların göreve geldiklerinde iyi bir idareci olmalarında büyük katkı sağlamıştır.

Hükümdarların başarısız olmaları genelde onların iyi bir eğitim almamış olmalarına veya yeteneksiz oluşlarına bağlanırdı. Keza şehzadeliklerinde yanlarında bulunan atabeglerin veya diğer devlet adamlarının başarılı veya başarısız oluşları da hükümdarların geleceğini etkilemekte idi.

İslâm tarihinin erken dönemlerinden itibaren hükümdarların çocukları veliaht usulü ile gelecekte devletin başına geçmeye namzet olurlardı. Bu itibarla babaları onların eğitimi üzerinde itina ile dururlardı. Onları mutlaka özel bir eğitimden geçirirlerdi.

Yine Türklerde devlet hanedan mensuplarının müşterek malı olduğundan şehzadeler daha küçük yaşlarda eyaletlere melik olarak gönderiliyor kendilerini yetiştirmek ve işlerini idare etmek üzere kendilerine birer atabeg tayin ediliyordu. Şehzadeler büyüdükten sonra da onların veziri, kumandanı veya müsteşarı oluyorlardı.

Şehzadelerin başarılı bir lider olması için bütün imkânlar seferber edilirdi. Zira onda birtakım hususlar aranırdı. Bunların başında sorumluluk sahibi, cömert, adil, kanunlara saygılı ve iyi huylu biri olması, sözünde ve vaadinde duran, savaş usullerini bilen ve devlet idaresi gibi konularda eğitilmiş olmaları en önemli kriterler idi.

Büyük âlim Maverdî (972-1058) veliahtlık usulünün İslâm devletlerinde yürürlükte olduğunu belirttiği *Nasihatü'l-Mûlûk* adlı eserinde çocukların yönetime hazırlanması konusuyla ilgili kendi fikrini tarihten misaller ile beyan etmektedir. Hükümdarın çocuğuna anne ve sütanne seçtiği gibi bir de eğitimci yani hoca tayin etmesi gerektiğini söylerken eğitimcinin sütanneden daha önemli olduğuna da vurgu yapar. Çünkü ahlak, âdâb, şemâil ve âdetler konusunda eğitimcinin çocuğa verdikleri babasının verdiklerinden daha çoktur. Bu kişi ahlaklı, dindar, iffetli, terbiye kurallarını çok iyi bilen örnek birisi olmalıdır. Zira çocuk sürekli vakit geçirdiği bu kişinin hâl ve hareketlerini kendine model alabilir.

Selçuklu devletinde bu hocaya Atabeg adı verilirdi. Türkçe “ata” ve “beg” kelimelerinin terkibi ile oluşan bu kelimenin Büyük Selçuklu devletinden önceki Türk veya Türk-İslâm devletlerinde kullanıldığına dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

Selçuklularda meliklerin eğitimi ile görevlendirildiği bilinen, kaynaklarda adı zikredilen ilk şahıs Nizâmülmülk'tür. Küçüklüğünde babası tarafından iyi yetiştirilen Nizâmülmülk, İslâm fıkında ve edebiyat alanında almış olduğu eğitim ile zamanının ileri gelenleri arasında pek yüksek bir mevkie sahipti. Ayrıca Selçuklulardan önce Gazneli devletinin hizmetinde bulunmuş ve bu durum onu idarecilik konusunda ehliyetli yapmıştı.

Nizâmülmülk'e atabeg ünvanının verililişi konusunda farklı rivayetler bulunmaktadır. Bunlardan biri Nizâmülmülk'ün, Çağrı Bey tarafından oğlu Alparslan'a atabeg tayin edildiğidir. Rivayete göre Çağrı Bey, Merv'de iken Nizâmülmülk ile tanışmasından hemen sonra onu Alparslan'ın yanında vazifelendirmiş ve Alparslan'a “Bu Hasan-ı Tusî'dir, onu teslim al ve bir baba kabul et sakın muhalefet

etme" demiştir. Baba ve ata Türkçe aynı manayı taşıyan ifadeler olması sebebiyle buradan Nizâmülmülk'ün Alparslan'a ata hatta atabeg olduğu anlaşılmaktadır. Alparslan'ın tüm işlerini Nizâmülmülk'ün ellerine bırakan Çağrı Bey'in ona muhalefet etmemesi hususunda oğlunu ikaz etmesi hâl ve sözde atabeglere riayetin önemini gösterir.

Alparslan'ın veziri olan Nizâmülmülk'e Malazgirt Savaşı'nın akabinde o dönemde benzerlerine emirlerin sahip olduğu atabeg ve atahâce (atahoca) gibi lakaplar (ünvanlar) verilmiştir.

Türk devlet geleneğinde olduğu üzere Selçuklu devletinin kuruluşu esnasında da Dandanakan Savaşı'nı müteakip fethedilen topraklar hanedan üyeleri arasında taksim edildi. Böylece hanedan mensupları bulundukları bölgeleri kendi mülkleri olarak tasarruf etme hakkına sahip oldular.

Bunlardan henüz yaşları küçük olan şehzadelere idari, hukuki ve siyasi muamelelerde temsil yetkisi olan ve aynı zamanda onların terbiyesi ile alakadar bir atabeg tayin edilirdi. Vasî ve mürebbi sıfatı ile vazifelendirilen atabegler, nüfuzlu ve kudretli büyük emirlik derecesine yükselmiş askerler arasından seçilirdi. Mahiyeti bakımından yüksek bir görev olan Atabeglik, Oğuz beyleri veya sultanın memlûkleri arasından tercih edilirdi. Atabegler, daima meliklerin ve sultanların yanında bulunurlardı. Onlara özellikle siyasii ve askerî konularda yardımcı olurlardı.

Önemli merkezlere melik olarak gönderilen şehzadeler de kendi oğullarına atabeg tayin etmişlerdir. Oğulları Rıdvan ve Dukak'a birer atabeg tayin eden Melikşah'ın kardeşi Suriye meliki Tâcüddevle Tutuş buna örnektir.

Tutuş, değerli ve tecrübeli ordu komutanı olan Emir Zahirüddin Tuğtegin'i Dukak'a atabeg tayin etti. Rıdvan'ın atabegi ise Cenahüddevle Hüseyin idi. Tutuş'un vefatından sonra Rıdvan Halep'te, Dukak ise Dımaşk'ta meliklik kurdular. Cenahüddevle Hüseyin, Rıdvan'ın annesiyle, Atabeg Tuğtegin de Dukak'ın annesiyle evlendi. Böylece iki atabeg her iki melikin aynı zamanda babalığı oldular.

İlk zamanlarda merkezî otoritenin güçlü olması hasebiyle olumlu işleyen atabeylik müessesesi, özellikle Sultan Melikşah'ın vefatından (1092) sonra başlayan fetret döneminde, bölünme ve parçalanmanın sebebi olmaya başladı. Görünüşte eyalet valiliğine tayin edilen şehzadenin maiyyetinde onun eğitmeni olarak bu bölgelere giden atabegler hakikatte şehzadenin yaşça küçüklüğünden de yararlanarak eyaletin hâkimi olmaya başladılar.

Önemli merkezlere melik olarak gönderilen şehzadeler de kendi oğullarına atabeg tayin etmişlerdir. Oğulları Rıdvan ve Dukak'a birer atabeg tayin eden Melikşah'ın kardeşi Suriye meliki Tâcüddevle Tutuş buna örnektir.

Tutuş, değerli ve tecrübeli ordu komutanı olan Emir Zahirüddin Tuğtegin'i Dukak'a atabeg tayin etti. Rıdvan'ın atabegi ise Cenahüddevle Hüseyin idi. Tutuş'un vefatından sonra Rıdvan Halep'te, Dukak ise Dimaşk'ta meliklik kurdular. Cenahüddevle Hüseyin, Rıdvan'ın annesiyle, Atabeg Tuğtegin de Dukak'ın annesiyle evlendi. Böylece iki atabeg her iki melikin aynı zamanda babalığı oldular.

Böylece idarede tam hâkim olan atabegler, akrabalık yoluyla iktidarlarını daha da güçlendirdiler. Nitekim Bir müddet sonra Rıdvan'ın hizmetinden ayrılan atabegi Cenahüddevle Hüseyin Humus'ta küçük bir beylik kurdu (1098).

Aynı şekilde Dukak'ın vefatından kısa bir süre sonra Emir Tuğtegin de atabeglik idaresini kurdu (1104). Beyliğe onun adına izafeten Tuğteginliler, kendisinden sonra yerine geçen oğlu Börî'nin adına izafeten Böriler de denildi. Bölgenin ismi dolayısıyla bu atabeglik Dimaşk-Şam Atabeyliği olarak da bilinmektedir.

Atabeglerin güç ve kudreti Selçukluların Irak ve Kirman kollarında da aynı şekilde devam etmiştir. Atabegler kendi şahsi menfaatleri için şehzadeler arasında meydana gelen rekabet ve mücadeleden istifade etmeye başlamışlardır.

Nitekim Irak'ta da idare mekanizmasının kontrolü zamanla tamamen atabeglerin eline geçmiştir. Irak Selçuklularından Melik Arslan b. Tuğrul kaynaklarda devlet binasının olarak tarif edilen

Atabeg İldeniz'in gücü sayesinde sultan oldu (1161). İldeniz'in lakabı, Atabek-i Azam olup devlet işlerinde idarenin tam hâkimi idi.

Neticede Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'tan sonra oğulları arasında meydana gelen çatışmalar sonucunda devlet süratle güç kaybederken atabegler bulundukları bölgelerde müstakil hükümdarlar hâlinde ortaya çıkmaya başladılar.

İran'ın güneyinde Fars bölgesinde Salgurlular (1148-1286), Kuzey Irak ve Güneydoğu'da Begteginliler (Erbil Atabegliği) (1144-1232), Azerbaycan'ın büyük bir kısmıyla kuzeybatı İran'ı kapsayan bölgede İldenizliler (Azerbaycan Atabegliği) (1148-1225), Musul ve Halep'te Zengîler (1127-1233) birer atabeg hanedanlıkları olarak zuhur ettiler.

Devlet teşkilatında Selçuklu devletinin küçük bir örneği şeklinde yapılandılar. Böylece aslı vazifeleri meliklere mürebbilik (hocalık/lalalık) olan atabegler kurmuş oldukları devletler ile Selçukluların mümessili gibi bulundukları coğrafyada uzun bir müddet Türk hâkimiyetinin devamını sağlamışlardır. Ancak bunların küçük beylikler hâlinde birbirleri ile devamlı mücadele içinde olmalarından da Haçlılar büyük oranda istifade edeceklerdir.